

DNYEPER NEHRİNİN TÜRKÇEDEKİ ADI VE İZAHI GEREKEN 2500 YIL

Osman Karatay

Özet

6. yy tarihçisi Jordanes Hunların Dnyeper nehrine 'Vâr' dediklerini söyler. Bu isim dilbilimce yakın çağlarda Türklerin aynı ırmağa verdikleri 'Özü' ismine bağlanır. 11. yy'dan Bîrûnî, Peçeneklerin yaşadığı 'Vâr' bozkırından bahseder. Bu kelime açıkça o zamanki Peçenek ülkesinin tam ortasında bulunan Dnyeper'in Jordanes'teki ismini çağrıştırmaktadır. Başka kaynaklarca ve başka halklarla alakalı olarak geçmeyişinden hareketle, sadece Türklerce kullanılan bir isimle muhatap olduğumuzu düşünebiliriz. Benzer bir kelimeye MÖ 5. yy'dan Herodotos'un eserinde de 'Oares' biçimiyle rastlanır. Bu da Sakalarla alakalı olabilir. Çok geniş bir zaman dilimine yayılan ve sadece Türklerce kullanılan bu isim, Türklerin bölgedeki yerleşimlerinin çok eski olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Dnyeper, Özü, Karadeniz kuzeyi, Türklerin anayurdu, Sakalar, Hunlar, Peçenekler.

Abstract

Jordanes of the 6th century relates that the Huns used to call the river Dnieper as 'Ver'. This name is etymologised by linguists as connected with the name 'Özü' given by the Turks of near ages to the same river. Al-Bîrûnî of the 11th century tells about the 'Vâr' steppes, where the Peçeneg Turks lived in his days. This word is associated with the name given by Jordanes for the Dnieper, which was in the mid of the Peçeneg country. No other source gives this name and it seems to be reserved only to Turks. A similar word occurs in Herodotus of the 5th century BC in the form 'Oares'. This name, used by only Turks for a wide time interval, may indicate the very antiquity of settlement of the Turks in the region.

Keywords: Dnieper, Özü, north of the Black Sea, Turkic homeland, the Scythians, the Huns, the Peçenegs.

11. yy'ın ilk yarısına damgasını vuran ve tüm zamanların en ünlü İslam âlimlerinden biri olan Bîrûnî, kıymetli taşlardan ve madenlerden bahsettiği *El-Cemâhir fî Ma'rifet'il-Cevâhir* adlı eserinde eski Türklerin 'yada taşı'¹ dedikleri, yağmur yağdırdığına inanılan taştan da bahseder. Metin incelemesi gerekeceğinden, ilgili kısmı aynen almakta fayda var:

---

¹ Yada taşını Ekrem Ayan incelemiştir: Ekrem Ayan, "Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı", *Türkler*, yay. K. Çiçek vd., III, Ankara, 2002, s.622-629.

“Ebû Bekr el-Râzî,² *Kitâb’ül-Havâss* adlı eserinde şöyle der: Türkistan’da Karluklarla Peçeneklerin ülkeleri arasında bir yokuş vardır.³ Bu yokuşa ordu veya bir sürü uğrarsa, taşlar sürtünüp de karanlık sis basmasın veya bardaktan boşanırcasına yağmur yağmasın diye hayvanların tırnaklarına yün bağlanır ve yürümeleleri hafifletilir. Türkler yağmur istedikleri zaman bu taşla yağmur yağdırırlar. Belli bir adam su getirip ağzına bu muntikanın taşlarından bir taş alır. Ellerini hareket ettirir. Hemen yağmur gelir. Bu hikâye sadece Zekeriya el-Râzî’den (Ebû Bekr) nakledilmedi. Bu konu insanlar arasında ihtilaf olmayan yaygın şeylerdendir.

Kitâb’ül-Nuhâb’ta şöyle der: Yağmur taşı Vâr çölünde veya Karluk vadisindedir. Kırmızıya meyilli siyah bir taştır.

Halklarıyla az ilişki olan uzak memleketlerle ilgili böyle hikâyeler yayılır. Zamanımızdaki Karlukların anlattığı şeyler rivayetlerden ibarettir. Karluklarla Peçenekler arasında çok uzak, Mağrible Meşrik arası kadar mesafe vardır.”⁴

Bu incelemede kullandığım Bîrûnî’nin bu kitabının İslamabad 1989 neşrinde “Yağmur taşı Vâr çölünde veya Karluk vadisindedir” cümlesi yerine “Yağmur taşı Karluk vadisinin ötesindeki bir ormanda bulunur” denmektedir. Bu neşir doğrudan eserin elimizdeki nüshalarına değil, Fritz Krenkow’un Haydarabad 1936 neşrine dayanmaktadır. Krenkow’un mevcut üç nüshayı (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi ve Madrid yakınlarındaki Escorial Manastırı’nda bulunan nüshalar) kullanarak Haydarabad yayınına yaptığı belirtiliyor ama bu neşre ulaşamadığım için bunu doğrulayacak konumda değilim. En tekmil nüsha olan Topkapı Sarayı nüshasını güzel bir biçimde çevirdiğinden emin olduğumuz Şeşen’in yukarıdaki tercümesi daha güvenilir gelmektedir. Zira takip eden cümlelerin işbu cümle ile anlam örüntüsüne sahip olabilmesi için, iki ayrı memleketten bahsedilmesi gerekmektedir. Tek bir yerden, Karluk memleketi yakınlarındaki bir vadiden bahsedildiğinde, burada “uzak ülkelerle ilgili bir rivayet” sözkonusu olmaz. Burada çıkartabileceğimiz kesin hüküm haberlerin Karluklardan alındığıdır. Peçeneklerle bilgi kaynaklarımızın bir teması yoktur. Karluklar uzakta yaşayan birilerinden de bahsediyorlar ve bahis konusu olan şey yada taşıdır. Taş iki yerde vardır. Diğer yer uzaktadır, Peçenek ülkesindedir. Dolayısıyla takip eden cümleler Şeşen’in çevirisini haklı çıkarıyor.

² Ünlü âlim ve feylesof Râzî için bkz. Mahmut Kaya, “Râzî, Ebû Bekir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 34, İstanbul, 2007, s.479-485.

³ İslamabad neşrinde ‘yokuş’ yerine ‘vadi’ kelimesi geçer.

⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. baskı, Ankara, 1998, s.199; Al-Beruni, *The Book Most Comprehensive in Knowledge on Precious Stones*, tr. H. Mohammad Said, İslamabad, 1989, s.188.

Batı Türkistan'ın bin yıl önceki tarihini bile çok iyi bilen Bîrûnî kuşkusuz Peçeneklerin değişik dönemlerindeki yaşam alanlarını gayet iyi biliyordu. Örneğin *Tahdîd Nihâyet'ül-Emâkin* adlı eserinde Ceyhun nehrinin mecrasındaki değişmelerden bahsederken, "Bu sefer nehrin suları Harezmi ile Cürcân arasındaki Mezdübest mecrasından sola, Peçenek arazisine doğru yöneldi" demektedir.⁵ Yani onun eserlerinde diğer yazarlardaki gibi bir zaman şaşması beklemek özellikle bu konuda doğru olmaz.

Peçeneklerin Doğu Avrupa'ya göçü 890 civarında olmuştu;⁶ Karluklar ise 750'ler civarında Moğol bozkırlarından Yedisu bölgesine gelmişler, kademeli olarak Turan ovasına ve Maverâünnehr'e doğru ilerlemişlerdir. Hatta bu esnada Peçeneklerle savaştıkları da söylenir.⁷ Bu iki halkın arasının mağrib ile meşrik kadar uzak olduğu dönem bu aradaki 140 yıl içinde olmamalı. 8. yy'da ne Peçeneklerin bir siyasi oluşum olarak varlıklarına dair haberlerimiz var,⁸ ne de Karluklar henüz coğrafi tanımlamada bir nirengi noktası teşkil edecek şekilde yerleşmişlerdi. İlerleyen zaman içinde anlaşılan bu iki topluluğun arasındaki eski On-Ok boy kalıntıları Oğuzluğa evrilirken batıya doğru uygun adım bir kayma gerçekleşmişti. Peçenekler daha batıya, Yayık düzlüklerine doğru itilmişler, Oğuzlar Seyhun boylarını tutmuşlar, hemen doğularını ise kendilerini habire sıkıştıran Karluklara bırakmışlardı. Bu kez de Karluklar Peçeneklere nazaran çok fazla 'meşrik'ta değillerdi. Üstelik Bîrûnî'nin kitabının genel havası zaman konusundaki tereddüdümüzü kaldırıyor. Taşların madeni anlatılırken şimdiki zamandan bahsediliyor ve ancak Bîrûnî'nin zamanında Karluklar ile Peçeneklerin arası çok uzaktı.

Kitâb'ül-Nuḥûb yazarı yada taşının bulunduğu iki yeri Vâr bozkırı ve Karluk vadisi olarak veriyor. Vâr ismi Bîrûnî için çok sıradan, basit bir bilgidir ve hiçbir açıklama ihtiyacı duymuyor. Okuyucunun da öyle bildiğini düşünüyor olmalı. Takip eden cümlede Peçenek ülkesini Vâr bozkırı ile eşleştiriyor. Dolayısıyla buradaki bahse göre anlam bütünlüğünü bozmaya-
cak tek açıklama Vâr'ın Karadeniz kuzeyinde olmasıdır.

⁵ Şeşen, *İslam Coğrafyacıları*, s.197; Akdes N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul, 1937, s.32.

⁶ Kurat, *Peçenek Tarihi*, s.40-42.

⁷ Hüseyin Salman, "Karluklar", *Türkler*, yay. K. Çiçek vd., II, Ankara, 2002, s.422. Bu hüküm Mesûdî'deki tarihi belirsiz bir habere dayanır ama bundan başka bir tarih oturtma imkânı da bulunmuyor.

⁸ Gerçi Kültigin yazıtında Peçeneklerin özü olan oluşumdan bahsedilir. Demirkapı seferinde Kara Türğişler yenilip batıya doğru çekilirler ve Kengeres ülkesine doğru giderler (Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 7. Baskı, İstanbul, 1980, s.27, 73). Bu, sekiz boylu Peçenek birliğinin en asil (bundan kurucu olduklarını anlamalıyız) kısmı olarak tarif edilen üç boylu Kangar topluluğunu (Kurat, *Peçenek Tarihi*, s.32-33, 71) anlamalıyız (bu teklif ilk Marquart'a aittir. Kurat bunun çok fazla desteklenmediğini belirtir ama benzerliğe kendisi bir açıklama getirmez: *a.g.e.*, s.59).

Bîrûnî doğmadan hemen önce, 10. yy'ın tam ortasında yazan Bizans imparatoru Konstantinos Porphyrogenitus, Macarların aslını anlattığı 38. bölümün sonunda şöyle der: “O zamanlarda Türklerin yaşadığı Peçeneklerin memleketi, yerel nehirlere göre adlanır. Nehirler şunlardır: İlk nehir Varoukh adlanani, ikinci nehir Koubou adlanani, üçüncü nehir Troullos adlanani, dördüncü nehir Broutos adlanani, beşinci nehir Seretos adlananıdır.”⁹ Bunlardan Sereth ve Prut hemen göze çarpıyor. Koubou nehrinde Bug'u görmemiz gerekiyor, Troullos nehri Dnyester'in Türkçe ismi olan Turla'dan başka bir şey değil. Dolayısıyla Dnyeper için 'Varoukh' ismi kalıyor.¹⁰ Bu isimlerin Peçeneklerce kullanıldığı doğru, ancak öncekileri bu kullanımdan mahrum etmek, yani Peçeneklerin gelir gelmez buradaki nehirlere kendilerinin isim verdiklerini düşünmek yerinde olmasa gerektir.

Avrupa'ya geçen Hunların dilleriyle ilgili sağlam bir veriyi 6. yy tarihçisi Jordanes'ten alıyoruz. Hunların çağdaşı olan ve Atilla'nın sarayına elçi olarak giden Priscus'un kitabının bize ulaşmayan kimi bölümlerine onları alıntılamanın Jordanes sayesinde sahibiz. Dolayısıyla onun Hunlar ve 5. yy'la ilgili haberlerinin gerçekçi ve sağlam olduğuna hükmediyoruz. Onun *Gotların Savaşları* ('Bella Getica') adlı kitabında Dnyeper nehrine Hunların 'Vär' adını verdikleri söylenir.¹¹ Bu ise 400 sene sonra yazan Konstantinos'un haberiyle uyumaktadır. Yani Peçenekler Dnyeper için Hunların verdiği veya kullandığı ismi kullanıyorlardı.

Bîrûnî zamanındaki Peçenek ülkesi Dnyeper'in her iki tarafındaki düzlüklerde bulunduğu göre, Bîrûnî'nin herkesçe bilindiği zannıyla naklettiği isim ile Jordanes ve Konstantinos'un verdikleri ismin alakalı ve aynı olması

---

⁹ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, yay. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, Washington, 1967, s.175.

¹⁰ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio. II: Commentary*, ed. F. Dvornik - R. J. H. Jenkins - B. Lewis - Gy. Moravcsik - D. Obolensky - S. Runciman, London, 1962, s.148 (Moravcsik tarafından); Omeljan Pritsak, “Ein hunnisches Wort”, *Zeitschrift der deutschen Morgenlandischen Gessellschaft*, 104/1 (1954), s.124-135, s.125.

¹¹ Jordanes, *The Gothic History of Jordanes*, yay. C. C. Mierow, London, 1915, s.128. Bu şekilde yazımı Pritsak'tan alıyoruz: “The Hunnic Language of the Atilla Clan”, *Harvard Ukrainian Studies*, VI/4 (1982), s.429. Pritsak bu ayrıntılı makalesinde Batı Hunlarından kalan kelimeler arasında, başka vesilelerle zikretmesine rağmen, bu kelimeyi incelemez. Belki 1954 yılında bu kelimeye tek bir makale ayırdığı içindir (“Ein hunnisches Wort”). Bu makalesinde r'leşme hadisesini inandığı şekliyle verir ama Hun dilinin bir özelliği olarak bunu vurgulamaz. Daha sonraki bir çalışmada ise bu kelimeyi Hunların lehçe özelliklerini belirlemede dayanak olarak kullanır ve onların Bulgar türü bir lehçede konuştuklarını söyler: “Türk-Slav Ortak Yaşamı. Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri”, *Türkler*, yay. K. Çiçek vd., III, Ankara, 2002, s.509. Önceki makalesinde ise Huncanın böyle görünümüyle ilgili bir teşhisi yoktur.

gerekmektedir. Bundan anlayacağımız şey, Hunların veya belki de evvelki başka halkların verdiği ismin 11. yy'da da yaşadığı ve hem bölgedeki, hem de Orta Asya'daki Türklerce bilindiğidir. Bu nehrin üzerindeki tarihi Kiev kentinin isminin Türkçe oluşuyla ilgili çalışmalar boşuna bir ilhama dayanmıyor.¹² Zira en az Hunlardan başlayarak Türkler bu bölgede kesintisiz şekilde 18. yy sonuna kadar hâkim olmuşlardır.

Bu nehre son çağların Türkleri 'Özü/Ozu' diyorlardı ve bu isim Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Türkiye'de değişik bölgelerden akraba olmayan kimselerce benimsenmiş olan 'Ozulu' soyadı, taşıyıcılarının dedelerinin aslen Karadeniz'in kuzeyinden gelen muhacirler olduğunu göstermektedir. Osmanlı'da daha çok bu ırmağın ağzına inşa edilen ve aynı adı taşıyan kale öne çıkmıştır. Özü kalesi bu ırmak üzerinden gelip Karadeniz'e çıkan Kozaklara karşı kurulmuş veya tahkim edilmiştir.¹³ Bu ismin Anna Komnena'nın Alexiada'sı ile başlamak üzere 12. yy'dan itibaren kullanıldığı, dahası hayli yaygınlık kazandığı görülür ki, 14. yy başından coğrafyacı Ebu'l-Fida *Özü* ismini açık şekilde kullanır.¹⁴ 700 yılı civarında yazılan Ananias Şirakac'i'ye ait *Ermeni Coğrafyası*'nda da Tuna için verilen 'Yozu' isminin aslında Dnyeper'in Türkçe ismi Özü'yü yansıttığı akla geliyor ama burada sonraki bir tensihte isim güncellemesi yapıldığı düşünülmüştür, zira aynı metinde henüz var olmaması gereken Rus kelimesi de geçmektedir.¹⁵ Dolayısıyla, Peçeneklerin buraya 'Varuk' dediğine inanan Pritsak'a göre, *Özü* biçimi ancak Oğuz-Kuman dönemine (11. yy) gitmektedir.

Bu isme Hazar kağanı Yusuf'un 960 yılı civarında Endülüs'e gönderdiği mektupta da rastlandığı düşünülmektedir. Mektubun elimizde iki nüshası vardır. Kısa nüshada 'Yuz-g', uzun nüshada 'Vag-z' biçiminde geçer. Yug-z biçiminden bir tashih ile Dnyeper'in Türkçe ismi olan Ozu/Özü'ye (Özüğ?) ulaşılır.¹⁶

¹² Bu konudaki çalışmalar bir külliyat oluşturmuştur ama temel eser hala Brutzkus'un Türkçeye de çevrilen ünlü makalesi olarak durmaktadır: J. Brutzkus, "The Khazar Origin of Ancient Kiev", *Slavonic and East European Review*, III/1 (1944), s.108-124..

¹³ Temel Öztürk, "Özü" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 34, İstanbul, 2007, s.133.

¹⁴ Pritsak, "Ein hunnisches Wort", s.126-129.

¹⁵ Pritsak, "Ein hunnisches Wort", s.130.

¹⁶ Pavel K. Kokovtsov, *Yevreysko-Xazarskaya Perepiska v X Veke*, Leningrad, 1932, s.82-83; kelimenin incelemesini Pritsak ve Golden yapmışlardır: Pritsak, "Ein hunnisches Wort", s.129-131; Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, çev. E. Ç. Mızrak, İstanbul, 2006, s.288-289. Öküz kelimesi iddia edildiği gibi Eski Türkçede 'ırmak' anlamına geliyorsa (Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972, s.120), burada da onun bir söylenişini düşünmek olabilir. Lakin bunun cins değil, özel isim olması lazım gelir. Aynı ismin burada kullanılması, Seyhan ve Ceyhan isimlerinin gösterdiği gibi mümkün olmakla

Türklerce son bin yılda kullanılan bu isim Hunların verdiği isimle alakalı görülmüştür. Bu alaka Bulgar Türkçesi üzerinden kurulmaktadır. Zira Bulgar-Çuvaş Türkçesinde baştaki yuvarlak ünlülerin önünde *v* türemesi vardır (*on ~ van, üç ~ veç* gibi) ve Ortak Türkçedeki kelime sonu *z*'nin yerini *r* seslisi alır (*kız ~ xır* gibi). Dolayısıyla *Var* ismi *Öz(ü)/Oz(u)* haline gelir (Bugün Çuvaşçada *var* kelimesi 'öz, kendi' anlamına gelmektedir). Bundan hareketle kimi bilginlerce Hunların Bulgar türü bir Türkçe konuştukları söylenmektedir.¹⁷

Bu isme veya isimlere başka kaynaklarda rastlanmaz. Bundan Türklere has bir isim olduğu büyük ihtimal kazanıyor. Bir kıyas ile konuyu daha iyi anlayabiliriz. Bin yıldır bulunduğumuz Anadolu'daki büyük nehirlerden çok azının ismini değiştirmiş, Türkçeleştirmişiz. Bunların içinde de Murat ve Porsuk nehirleri ile bir nakilden ibaret olan Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin isimleri dışındakilerin tamamı renklerle yapılan tavsiflerden ibaret: Kızılırmak, Gökırmak, Yeşilirmak, Karasu, Göksu. Geri kalan büyük ırmakların tamamı eski isimlerini koruyorlar: Fırat, Dicle, Sakarya, Gediz, Menderes, Çoruh, Aras... Anadolu örneğinde ırmaklara Türkçe isim koyma konusunda başarılı olmadığımız ortada, mevcut örnekler de birer betimlemeden ibaret. Hatta Porsuk ve Murat kelimelerini de birer betimleme, tanımlama çabası olarak görebiliriz.

İşin aslı ırmak isimleri başka yerlerde de kolay kolay değişmez ve genellikle ulaşamadığımız derinlikteki bir tarihte verilen adlarını korurlar. Ama bu durum değişik toplulukların aynı ırmağa değişik isimler vermelerini engellemez. Bu yüzden, örneğin Orta Asya'daki hemen tüm ırmakların Türkçe ve İranî dilde birer adı vardır. Hatta isimler rahatlıkla ikiden fazla olabilir. Eski Türklerin İnci ve Ögüz dedikleri Seyhun ve Ceyhun'a İranlıların Âmu Derya ve Sîri Derya demeleri, keza bunların kolu olan daha doğudaki veya yukarıdaki ırmakların ikişer adının olması¹⁸ bunu göstermektedir. Türklerin İdil dedikleri ırmağa yerli Fin asıllı halklar Volga demektedirler; etrafında Türklerden başka kalıcı olarak başka halkların yaşamadığı Yayık nehri ise Ruslarca sonradan, 2. Katerina'nın 1785'teki emriyle Ural olarak adlanmıştır.¹⁹

Dolayısıyla, Türklerin eskiden beri veya hep boylarında yaşadıkları ırmakların Türkçe isimleri vardır. Bu isimler bazen anlamını çözemediğimiz, ciddi ve köklü kelimelerdir. Bin yıl yaşadığımız ama nihayetinde sonradan geldiğimiz bir yer olan Anadolu'da hemen hiçbir ırmağa böyle isimler ve-

---

birlikte, işbu çifte nehir isminin nakline benzer bir durum Dnyeper için cari değildir. Sonuçta Özü ismi daha muhtemel gözüktüyor.

¹⁷ Bkz. 9. dipyazı.

¹⁸ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. D. Yıldız, Ankara, 1990, s.72.

¹⁹ V. A. Nikonov, *Kratkiy Toponimiçeskiy Slovar'*, Moskva, 1966, s.438.

remezken, daha önceden yaşadığımız yerlerdeki ırmakların Türkçe köklü isimlerinin bulunması, Türklerin de orada köklü ve eski olduklarının işaretçisi olsa gerektir. İdil'den doğuya doğru uzanan bu gerçekliğe Dnyeper ve hatta Dnyester'in katılmadığını söyleyebilir miyiz? Bu iki nehir de açık Türkçe isimlere sahipler. Dnyeper'e 'Özü' diyen Türkler, yukarıda geçtiği gibi, Dnyester'e de 'Turla' derler. Çok daha batıdaki, yine Karadeniz'e dökülen Bug nehrine verdiğimiz 'Aksu' ismi belki sonraki bir tavsiftir ama bu iki büyük ırmağın Türkçe isimlerinin olması ilginçtir.²⁰

Türklerin buralarda da eski ve köklü olduklarını düşünmeli değil miyiz? Hun çağı bu bağlamda yeterince eski bir dönemi işaretlemektedir, fakat ırmak isimlerinin Hunlarca yerlilerden veya eskilerden alınması için ciddi sebepler vardı. En başta burada Gotlar ve onların egemenliğindeki yerlilerden oluşan yoğun bir nüfus vardı ve yeni gelen Hunlar hele de iki Got devleti arasında sınır teşkil eden Dnyeper nehrinin bir ismini onlardan duymuş olmalıydılar. Bölgedeki kısa süren ve hayli meşgul geçen egemenlikleri sırasında bu ırmağa kendi dillerinden bir ad vermeye fırsatlarının olduğunu düşünmek, mümkün olmakla birlikte bayağı zordur. Hunlar bu ismi başkalarından, evvelkilerden almış olabilirler mi? (Bu isim Gotça veya Alanca olsaydı, kendisi bir Got-Alan olan Jordanes kuşkusuz bilecek ve aktaracaktı).

Hunlardan önce Doğu Avrupa'da Türklerin yaşamasına ihtimal verilmediği için, eskiçağın yer adları dilimizle alakalı olarak incelenmemiştir. Bu halen büyük bir eksiklik ve giderilmesi gereken bir görev olarak karşımızda durmaktadır. Genç tarihçilerden Fatih Şengül'ün ümit vadeden çalışmaları bu alandaki boşluğu büyük ölçüde dolduracağına benzemektedir. Ancak yapılması gereken iş bir veya birkaç kişinin mesaisini çok aşacak mahiyettedir.

Biz Jordanes'ten bin yıl önceye uzanarak Herodotos'ta Var isminin bir izdüşümünün olabileceği kanaatine vardık ve bunu önceki bir makalemizde tek bir cümle içinde ima ettik.²¹ Herodotos Karadeniz'e dökülen 'Oaros' adındaki bir ırmaktan bahseder: "*Maiotis'lerin topraklarını geçip Palus-Maiotis (Azak Denizi) denilen göle dökülen dört büyük ırmağın kaynakları oradadır (bozkırın kuzey tarafında). Bunlar Lykos, Oaros, Tanais ve Syrgys*

---

²⁰ Bu bağlamda görünürde sadece Don nehrinin arada kalması düşündürücü. Karpatlardan İdil'e kadarki tüm ırmakların Türkçe adları bulunurken, doğuda bulunan Don nehrinin Türkçe isminin bulunmaması bir çelişki olarak duruyor. Bu yaygın ve akış hızı düşük ırmağın kışın çabuk donduğunu biliyoruz. Göçebelerin batıya doğru ilerleyişleri de hep bu donlar sayesinde olmuştur. Bunu ispatlamak mümkün değil ama muhtemel bir Türkçe isim farazi bir İranî isimden yeğdir.

²¹ Bkz. Osman Karatay, "Karadeniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış", *Karadeniz – Black Sea – Чёрное Море*, Sayı 2 (2009), s.54-75.

ırmaklarıdır.”²² “Dareios bozkıra çıkınca kovalamayı durdurdu ordusunu Oaros üzerine yerleştirdi.”²³

Düşündürücü olan nokta yazarın bu ırmakla ilgili bilgiden emin olmadığı şeklindeki havadır. Zira bölgedeki ırmakları iyi bilir; başka yerlerde gayet emince bunların ismini sıralar ve sayı olarak Karadeniz’e kuzeyden dökülen ırmakların sayısı kadar sudan bahseder. Sadece iki defa geçen Oaros bir fazlalıktır. Karadeniz’in her tarafında Yunan yerleşimleri vardı ve ırmak isimlerini kendisinin oralardaki tecrübeli soydaşlarından öğrendiğini rahatlıkla düşünebiliriz. Oaros Yunanlıların kullandığı bir isim değildi. Öbür türlü sonradan başka eserlerde de karşımıza çıkması gerekirdi. Bunu anlaşılan Yunanlılardan değil, gördüğü ve görüştüğü Sakalardan öğrenmişti. Muhabbet edilen kimse ırmaktan kendi dilinde Oar/Var diye bahsederken, konuya fazla vakıf olmayan Herodotos’un tercümanının bunu aynen aktardığını varsayabiliriz. Sonuçta ortaya *Tarihler*’deki düşündürücü tablo çıkıyor. Toplamda Karadeniz’e dökülenden daha fazla ırmaktan bahsediliyor. Oaros bunlardan birinin, muhtemelen de Dnyeper’in Sakalarca verilmiş adı olabilir.

Etrafında farklı halkların yaşadığı tüm ırmaklar gibi Dnyeper’in de birkaç isminin olması doğal. İlk iki harfi muhtemelen Hint-Avrupa kökenli bir cins isim olan **Dan/Don* kelimesine giden Dnyeper (Donaper? Krş. Don, Dnyester < Donaister?, Duna/Danube, bu arada Tuna nehrinin Yunanlıların kullandığı ama Yunanca olmayan eski ismi İster idi), Yunan eserlerinde geçen ve bölgenin yerlilerinden alındığı açık olan Boristhenes ve Türklerin kullandığı isim olan Var. Dnyeper için *danu apara* ‘uzak ırmak’ şeklinde İranî bir köken önerilir.²⁴ Bunun ne demek olduğu açık değildir. Boristhenes için de İranî bir kaynak aranır ve *vrustana* ‘geniş yer’ açıklaması yapılır. Berezina nehrinin ve Berezan oblastının adları buna bağlanır.²⁵

MÖ 5. yy’da Karadeniz’in kuzeyinde Türklerin ne aradığı sorusuna verilecek en kolay cevap Sakalar üzerinden olacaktır. Orta Asya’dan gelip o dönemde Karadeniz kuzeyini tamamen tutan Sakaların bu adlandırmanın müsebbibi oldukları kolaylıkla iddia edilebilir. Bütün kültürleriyle ve Hunlardan kat kat fazla olan dil delilleriyle Türklükle alakaları aşikâr olan Sakaların İranî bir kavim oldukları tartışmasına burada girmeyeceğiz. Başka yerlerde yeterince değindik ve ilerleyen zamanlarda yeni çalışmalarımızı ortaya koyacağız. Yine de bunu söyleyenlere işi kökünden çözecek tek bir soru sormak hakkımız var: Aynı daldan kopan Hint (Sanskrit) ve İran (Avesta) dillerini konuşanlar o günlerde birbirini rahatlıkla anlayacak hal-

²² Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, 3. Baskı, İstanbul, 1991, IV-123, s.225.

²³ Herodot, *Herodot Tarihi*, IV-124, s.225.

²⁴ Nikonov, *Kratkiy Toponimiçeskiy Slovar*, s.124.

²⁵ Nikonov, *Kratkiy Toponimiçeskiy Slovar*, s.124.

deyken,²⁶ hiçbir delili olmaksızın İranî bir dil konuştukları söylenen Sakaların Perslerce yabancı bir kavim olarak görülmeleri ve birbirlerini anlamamaları neyle izah edilebilir?

Fakat Sakalara ihtiyaç bırakmayacak ipuçları bulmak da fazla işten olmayabilir. Daha önceki çalışmalarımızda²⁷ Türklerin İdil boylarında türediklerine, değilse bile bildiğimiz en eski yurtlarının bu bölge olduğuna dair kanaatlerimizi dile getirmiştik. Daha önceleri ifade ettiğimiz bu düşüncemizi, eskiçağın coğrafya ve tarih kitaplarından yeni bulgularla daha da geliştirmek niyetindeyiz. Sonuç olarak Türkler çok büyük ihtimalle Dnyeper boylarında ortaya çıkmadılar; burası Hint-Avrupalı halkların türeneği idi, ama çok erken bir tarihte bu bölgeye Türk yerleşimlerinin başladığını gösteren fazla miktarda ipucu bulunuyor. Bunları kısmen eski çalışmalarımızda yayınladık. Temel bazı yargılarda ayrı düşsek de, Fatih Şengül yazımını bitirdiği ve yakında yayınlanmasını umduğumuz kitabında bu konudaki bilgimize büyük ilavelerde bulunuyor.

Her geçen gün karşımıza yeni bir gerçek çıkıyor ve bunları başkaları gibi görmezden gelmeyecek çözüme işini üstleniyoruz. Bu çözümler bizi zaman alacağını düşündüğümüz toplu bir çalışmaya doğru sevk ediyor. Bîrûnî'deki 'Vâr' ve Herodotos'taki 'Oar' kelimelerinin de bir şekilde izahı lazımdı ve Jordanes'teki kelime ve onu tamamlayan Konstantinos'taki isim üzerinden bunlar arasında bağ kurmakta bir zorluk ve sakınca olmadığını düşündük. Tarihin esas gizemleri belki de bildiğimizi zannettiğimiz kısımlarında gizli duruyor.

---

²⁶ Bildiğimiz en eski İranî dilden (Avesta) bir ilahi, Sanskritçeye şöyle çevrilmiştir (J. P. Mallory, *Hint-Avrupalıların İzinde*, çev. M. Günay, Ankara, 2002, s.45):

təm amavantəm yazatəm	tam amavantam yajatam
surəm damohu səvistəm	suram dhamasu savistham

Sakaların son dönemine denk gelen bu eserde iki ayrı dil değil, aynı dilin küçük farklılıklar gösteren lehçeleri sözkonusu gibidir. Hintlilerle İranîlerin ataları bu şekilde yakın konuşurken, Sakaların eğer İranî asıllı iseler dilce ayrı olmaları ve Persleri anlamamaları nasıl izah edilebilir?

²⁷ Özl. Bkz. Karatay, "Some Views on Looking for a New Home for Ancestors of Turks and Magyars in the middle East", *Journal of Eurasian Studies*, 3 (Temmuz-Eylül 2009), s.66-67.

KAYNAKLAR

- AL-BERUNİ, *The Book Most Comprehensive in Knowledge on Precious Stones*, tr. H. Mohammad Said, İslamabad, 1989.
- AYAN, Ekrem, "Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı", *Türkler*, yay. K. Çiçek vd., III, Ankara, 2002, s.622-629.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. D. Yıldız, Ankara, 1990.
- BRUTZKUS, J., "The Khazar Origin of Ancient Kiev", *Slavonic and East European Review*, III/1 (1944), s.108-124.
- CLAUSON, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972.
- CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De Administrando Imperio. II: Commentary*, ed. F. Dvornik - R. J. H. Jenkins - B. Lewis - Gy. Moravcsik - D. Obolensky - S. Runciman, London, 1962.
- , *De Administrando Imperio*, yay. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, Washington, 1967.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, 7. Baskı, İstanbul, 1980.
- GOLDEN, Peter B., *Hazar Çalışmaları*, çev. E. Ç. Mızrak, İstanbul, 2006.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, 3. Baskı, İstanbul, 1991.
- JORDANES, *The Gothic History of Jordanes*, yay. C. C. Mierow, London, 1915.
- KARATAY, Osman, "Karadeniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış", *Karadeniz - Black Sea - Чёрное Море*, Sayı 2 (2009), s.54-75.
- , "Some Views on Looking for a New Home for Ancestors of Turks and Magyars in the middle East", *Journal of Eurasian Studies*, 3 (Temmuz-Eylül 2009), s.50-73.
- KAYA, Mahmut, "Râzî, Ebû Bekir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 34, İstanbul, 2007, s.479-485.
- KOKOVTSOV, P. K., *Yevreyisko-Xazarskaya Perepiska v X Veke*, Leningrad, 1932.
- KURAT, Akdes N., *Peçenek Tarihi*, İstanbul, 1937.
- MALLORY, J. P., *Hint-Avrupalıların İzinde*, çev. M. Günay, Ankara, 2002.
- NIKONOV, V. A., *Kratkiy Toponimiçeskiy Slovar*, Moskva, 1966.
- ÖZTÜRK, Temel, "Özü" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 34, İstanbul, 2007, s.133.
- PRITSAK, Omeljan, "Ein hunnisches Wort", *Zeitschrift der deutschen Morgenlandischen Gessellschaft*, 104/1 (1954), s.124-135.
- , "The Hunnic Language of the Atilla Clan", *Harvard Ukrainian Studies*, VI/4 (1982), s.428-476.
- , "Türk-Slav Ortak Yaşamı. Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", *Türkler*, yay. K. Çiçek vd., III, Ankara, 2002, s.509-521.
- SALMAN, Hüseyin, "Karluklar", *Türkler*, yay. K. Çiçek vd., II, Ankara, 2002, s.421-424.
- ŞEŞEN, Ramazan *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. baskı, Ankara, 1998.